ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ СОҲАСИДА МАКТАБ ЎҚИТУВЧИЛАРИ БИЛАН ЎЗАРО ҲАМКОРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мавлонов Эркинжон Мирзоқул ўғли
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти

https://doi.org/10.5281/zenodo.23501927

Аннотация: Мазкур илмий мақолада умумтаълим мактабларида ўқувчи-ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш, таълим даргоҳларида хавфсиз муҳитни таъминлашда ички ишлар органлари профилактика инспекторларининг мактаб ўқитувчилари (синф раҳбарлари, фан ўқитувчилари) билан ўзаро ҳамкорлигининг назарий-ҳуқуқий негизлари тадқиқ этилган. Педагогик ва криминологик чора-тадбирларнинг уйғунлиги, ўқувчиларда девиант хулқ-атвор шаклланишининг олдини олиш ҳамда умумий ва якка тартибдаги профилактиканинг таъсирчан механизмлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: профилактика инспектори, мактаб ўқитувчиси, синф раҳбари, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, вояга етмаганлар, педагогик таъсир, девиант хулқ, ҳуқуқий тарбия.

Янги Ўзбекистонда ёш авлодни ҳар томонлама баркамол, ватанпарвар ва юксак ҳуқуқий маданиятга эга бўлган шахс сифатида тарбиялаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири этиб белгиланган [1]. Бугунги шиддатли ахборот алмашинуви, ижтимоий тармоқларнинг кучли таъсири ва виртуал хатарлар кучайган даврда ўқувчиларнинг руҳиятига салбий ташқи омиллар таъсир кўрсатиш эҳтимоли сезиларли даражада ошмоқда.

Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ғайриҳуқуқий қилмишлар таҳлили шуни кўрсатадики, улар аксарият ҳолларда мактабдаги давоматнинг бузилиши, тенгдошлар билан келиб чиқадиган низолар, оиладаги назоратсизлик ва тарбиявий бўшлиқлар оқибатида юзага келади [2]. Бу жараёнда ўқувчи билан ҳар куни бевосита мулоқотда бўладиган мактаб ўқитувчиси (айниқса, синф раҳбари) бола хулқ-атворидаги ҳар қандай руҳий-эмоционал ёки интизомий ўзгаришни биринчи бўлиб сезадиган асосий бўғин ҳисобланади. Бироқ педагогик жамоа бу муаммоларни фақат таълим методлари билан ҳал қилишда қийинчиликларга дуч келади. Шу боис ҳудудий профилактика инспектори билан мактаб ўқитувчилари ўртасидаги узвий ҳамкорликни тўғри йўлга қўйиш ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишнинг бош омилидир.

Профилактика инспекторининг умумтаълим мактаблари педагогик жамоаси билан ҳамкорлиги муайян миллий қонунчилик нормаларига асосланади. Хусусан:

Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонунида ички ишлар органлари ва таълим соҳаси муассасалари ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи субъектлар сифатида мустаҳкамланган [3];

Ўзбекистон Республикасининг «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни таълим муассасалари ва ички ишлар органларининг вояга етмаганлар билан якка тартибда профилактик иш олиб бориш бўйича ҳамкорлик механизмларини тартибга солади [4].

Мазкур ҳамкорлик тизими қуйидаги муҳим педагогик ва криминологик вазифаларни ҳал этишга йўналтирилади:

Эрта ташхис ва тезкор маълумот алмашиш: Дарсларга сабабсиз қатнашмаётган, мунтазам равишда агрессив хатти-ҳаракатлар намойиш этаётган ёки носоғлом оила муҳитида тарбияланаётган ўқувчиларни синф раҳбарлари томонидан ўз вақтида аниқлаш ва профилактика инспектори билан биргаликда индивидуал профилактик чораларни кўриш;

Ҳуқуқий тарбиянинг самарадорлигини таъминлаш: Фан ўқитувчилари (айниқса, «Тарбия» ва «Давлат ва ҳуқуқ асослари» фани ўқитувчилари) ҳамда профилактика инспектори иштирокида реал ҳаётий воқеалар ва суд амалиёти таҳлилига асосланган тушунтириш ишларини олиб бориш [5];

«Ўқитувчи – инспектор – ота-она» мулоқотини мустаҳкамлаш: Муаммоли хулқ-атворга эга ўқувчиларнинг ота-оналари билан учрашувлар ташкил этиш, уларнинг фарзанд тарбиясидаги масъулиятини ошириш [6].

Педагогнинг психологик-педагогик маҳорати ва профилактика инспекторининг ҳуқуқий-профилактик ваколатлари бирлашгандагина вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олишда кутилган амалий натижага эришиш мумкин.

Умумтаълим мактабларида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича ички ишлар органлари профилактика инспекторлари ва педагогик жамоа ўртасидаги амалий муносабатлар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳамкорлик тўғрисидаги кўплаб қўшма режа ва кўрсатмалар мавжудлигига қарамай, реал амалиётда уларнинг самарадорлигига салбий таъсир кўрсатувчи қатор тизимли камчиликлар сақланиб қолмоқда [7].

Бугунги кунда ўқитувчилар ва профилактика инспекторларининг биргаликдаги фаолиятида қуйидаги асосий муаммо ва тўсиқлар кузатилмоқда:

Мактаб ўқитувчилари ва синф раҳбарлари ўқувчиларнинг кундалик кайфияти, ўзаро низолари ва оилавий аҳволини энг яқиндан биладиган шахслардир. Бироқ амалиётда:

Муассаса обрўсини сақлаш омили: Синф раҳбарлари ва мактаб раҳбарияти таълим даргоҳи номига путур етмаслиги, рейтинги пасаймаслиги ёки юқори

турувчи таълим бўлимларидан танбеҳ олмаслик мақсадида ўқувчилар ўртасидаги майда безориликлар, муштлашувлар, мактаб мулкига зарар етказиш ёки синфдошларини сурункали таҳқирлаш (буллинг) ҳолатларини инспектордан яширишга уринади [8];

Кеч муносабат билдириш: Натижада профилактика инспектори мактаб ичидаги узоқ давом этган низо оғир тан жароҳати, пичоқлашиш ёки гуруҳий жиноятга айланиб, соғлиқни сақлаш муассасасига мурожаат қилингандан кейингина воқеадан хабар топади. Бу эса барвақт профилактика қилиш имкониятини бутунлай йўққа чиқаради.

Формал далолатномалар тузиш амалиёти: Мактаб маъмурияти ва инспектор ўртасидаги фаолият кўп ҳолларда дарс қолдирувчи ўқувчилар бўйича бир томонлама расмий хатлар юбориш, тушунтириш хатлари олиш ва ҳисоботларни тўлдириш билан чекланиб қолмоқда [9];

Бир марталик тадбирлар самарасизлиги: «Инспектор куни» ёки «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ойлиги» доирасида синфларда ўтказиладиган маърузалар аксарият ҳолларда ўқувчиларнинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олмаган ҳолда, умумий ва қуруқ ҳуқуқий нормаларни ўқиб бериш тарзида кечади. Бундай формат ўқувчиларда қонунга ҳурмат ёки хулқини ўзгартириш истагини уйғотмайди.

Педагогик ожизлик: Кўплаб фан ўқитувчилари ва синф раҳбарлари агрессив ёки руҳий тушкунликка тушган («қийин тарбияланувчи») ўқувчилар билан ишлашда педагогик-психологик усуллар ожиз қолганда, уларни жазолаш ёки синф жамоасидан ажратиб четлаштириш (стигматизация) йўлини танлайдилар [10];

Оила билан ишлашдаги қийинчиликлар: Девиант хулқли ўқувчиларнинг нотинч, спиртли ичимлик истеъмол қилувчи ёки жанжалкаш ота-оналари билан мулоқот қилишда ўқитувчилар ўзларининг шахсий хавфсизлиги ва ҳуқуқий ҳимоясизлиги сабабли фаол ҳаракат қила олмайдилар ва бу жараёнга инспекторни жалб қилишда ташаббус кўрсатмайдилар.

Профилактика инспектори зиммасида маҳалла фуқаролари билан ишлаш, муқаддам судланганларни назорат қилиш, оилавий низоларни ҳал этиш ва турли тадбирларда жамоат тартибини таъминлаш каби вазифалар кўплиги сабабли, у ўз ҳудудидаги мактаб ўқитувчилари билан кундалик, тизимли алоқа ўрнатишга жисмонан улгурмайди [11]. Натижада инспектор мактабга фақат фавқулодда ҳодиса юз бергандагина келадиган шахсга айланиб қолмоқда.

Ушбу тизимли муаммолар мактаб ўқитувчилари ва профилактика инспекторларининг ҳамкорлигини расмиятчиликдан холи қилиш, уларнинг фаолиятини рақамли ахборот алмашинуви ва самарали педагогик-ҳуқуқий механизмлар асосида қайта ташкил этиш зарурлигини тақозо этади.

Умумтаълим мактабларида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасини янги сифат босқичига кўтариш мактаб ўқитувчилари (айниқса, синф раҳбарлари) ва профилактика инспекторлари ўртасидаги алоқаларни расмиятчиликдан холи қилиб, замонавий педагогик, психологик ва рақамли механизмлар билан бойитишни тақозо этади. Мазкур фаолият самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидаги илмий-амалий таклиф ва тавсиялар илгари сурилади:

«Синф раҳбари – инспектор» электрон тезкор алоқа модулини ишга тушириш.«Электрон мактаб» (Kundalik/e-Maktab) тизими доирасида синф раҳбарлари учун махсус ёпиқ хабарнома бўлимини яратиш лозим. Ушбу модул орқали синф раҳбари сабабсиз сурункали дарс қолдираётган, хулқида кескин агрессия ёки тушкунлик сезилаётган, оиласида мунтазам жанжаллар кузатилаётган ўқувчилар ҳақида маълумотни бевосита маҳалла профилактика инспекторига тезкорлик билан юбориши ва кўрилган чораларни электрон назорат қилиши мумкин бўлади [12].

Ҳуқуқий тарғибот ва тарбиявий соатларни интерфаол симуляция форматларига ўтказиш.Анъанавий қуруқ маърузалардан воз кечиб, «Тарбия» ва «Давлат ва ҳуқуқ асослари» фанлари доирасида синф раҳбари ва профилактика инспекторининг қўшма амалий дарсларини жорий этиш зарур. Ушбу дарсларда «Суд муҳокамаси симуляцияси», «Киберхавфлардан ҳимояланиш тренинги» ҳамда буллинг ҳолатларини таҳлил қилувчи кейс-стади усулларини қўллаш ўқувчиларнинг ҳуқуқий тафаккурини ривожлантиради [13].

Синф раҳбарлари учун ювенал профилактика ва психологик конфликтология бўйича амалий қўлланмалар яратиш.Халқ таълими тизимидаги педагогларни қайта тайёрлаш курслари дастурига ўсмирлар девиант хулқ-атворининг психологик детерминантлари, синф ичидаги яширин босим (буллинг)ни аниқлаш усуллари ҳамда «қийин» ўсмирлар билан низосиз мулоқот қилиш модулларини киритиш тавсия этилади.

«Хавф гуруҳи»даги ўқувчилар оилалари билан уч томонлама ишлаш регламентини жорий этиш.Нотинч, ота-онаси узоқ муддатли миграцияда бўлган ёки тарбияси оғир ўқувчиларнинг хонадонларига синф раҳбари, мактаб психологи ва профилактика инспекторининг биргаликдаги режали ташрифларини йўлга қўйиш лозим. Бунда инспектор педагогнинг хавфсизлигини кафолатлаб, оилавий муҳитни соғломлаштириш бўйича ҳуқуқий таъсир чораларини кўради [14].

Педагоглар ва инспекторларнинг қўшма фаолиятини баҳолашнинг объектив рейтинг индикаторларини яратиш. Мактабнинг рейтингини ҳуқуқбузарлик ҳолатларини яшириш орқали эмас, балки аниқланган низоларнинг қанчаси бартараф этилгани, нечта муаммоли ўқувчи ижобий

томонга ўзгаргани ва тўгаракларга жалб этилгани каби амалий кўрсаткичлар асосида баҳолаш тизимига ўтиш зарур [15].

Хулоса қилиб айтганда, умумтаълим мактабларида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш — бу фақат ички ишлар органларининг жазолаш дастаклари ёки фақат ўқитувчиларнинг педагогик насиҳатлари билан ҳал бўладиган жараён эмас.

Мактаб ўқитувчисининг бола руҳиятини чуқур ҳис қилиш маҳорати ва профилактика инспекторининг қонуний ваколатлари уйғунлашгандагина ҳақиқий барвақт профилактикага эришиш мумкин. Ушбу ҳамкорликнинг рақамли технологиялар билан интеграциялашуви, очиқ ахборот алмашинуви ва ўзаро ишончга асосланиши таълим муассасаларида хавфсиз муҳитни яратиш ҳамда ёш авлодни соғлом ва қонунга итоаткор руҳда тарбиялашнинг энг мустаҳкам кафолатидир.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2023. – 112 б.
2. Исмоилов И., Абдурасулова Қ.Р. Вояга етмаганлар жиноятчилиги ва унинг олдини олиш муаммолари: Монография. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. – 184 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни. ЎРҚ-371-сон. 14.05.2014 й. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2014. – № 20. – 222-м.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни. ЎРҚ-263-сон. 29.09.2010 й. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси (lex.uz).
5. Зиёдуллаев М.З., Матчанов А.А. ва бошқ. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси: Дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – 380 б.
6. Бобоев Ҳ.Б. Ҳуқуқий маданият ва касбий одоб-ахлоқ қоидалари: Ўқув қўлланма. – Тошкент: Адолат, 2017. – 192 б.

7. Исмоилов И., Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти: Дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2021. – 412 б.
8. Ольвеус Д. Буллинг в школе: что мы знаем и что мы можем сделать. – Москва: Педагогика, 2005. – 168 с.
9. Абдурасулова Қ.Р. Криминология: Дарслик. – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2018. – 344 б.
10. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – Москва: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.
11. Қодиров Э.Р. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг касбий педагогикаси ва психологияси: Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДЮУ, 2019. – 216 б.
12. Каримова В.М. Ижтимоий психология: Дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2012. – 240 б.
13. Шоумаров Ғ.Б., Соғинов Н.А. Оила психологияси: Дарслик. – Тошкент: Шарқ, 2010. – 296 б.
14. Ғозиев Э.Ғ. Онтогенез психологияси: Назарий-экспериментал таҳлил. – Тошкент: Ношир, 2010. – 360 б.
15. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Криминология: Учебник. – Москва: Юристъ, 2005. – 734 с.